

DEN SPANSKA ERÖVRINGEN AV AMERIKA I EFTERVÄRLDENS DOM

Av docent SVERKER ARNOLDSSON

DEN spanska erövringen av Amerika är sedan 400 år tillbaka omskriven och diskuterad med mer iver än snart sagt något annat historiskt ämne. Diskussionen har alltid haft nära anknytning till utvecklingen i den ofantliga världsdel den gäller. Den har sannernigen inte varit en akademisk debatt i den svala blå luften kring de kammarlärdes elfenbenstorn. Den har varit ett stycke av livet självt, på en gång orsak och verkan i spanska Amerikas utveckling. Den fortgår än, och den sammanhänger ännu med dagens aktuella problem. Det är nämligen så, att de ekonomiska, sociala och rasliga problem som conquistans gav upphov till i Nya världen ännu består. Conquistans är i högsta grad ett *levande* förflutet.

Så omfattande som litteraturen om den spanska erövringen av Amerika nu är, kan det givetvis inte bli fråga om att behandla alla huvudverk, inte ens alla huvudströmningar. Jag får nöja mig med att ta upp några få representativa inlägg i diskussionen, de första från 1500-talet och de sista från vår egen tid.

Det är heller inte möjligt att gå in på alla de aspekter, under vilka conquistans kan betraktas. Jag utelämnar t. ex. ett så lidelsefullt diskuterat ämne som conquistadorernas personliga motiv, frågan om det var missionsiver eller guldtörst som var den främsta drivfjädern till deras handlingar. Likaså undviker jag krigshistoriska frågor och de evigt återkommande diskussionerna om enskilda grymheter sådana som tortyren av den siste azteckesaren Cuauhtémoc eller justitiemordet på inkan Atahualpa. Den fråga som jag vill ta upp till en — relativt ytlig — genomgång är denna: ledde conquistans till något ont eller något gott. Mindre summariskt kan frågan formuleras så: var conquistans en våldshandling som i erövrarnas intresse förslavade och på annat sätt skadade indianerna, eller var den ett korståg som — ur en eller annan synpunkt — frigjorde eller på annat sätt gagnade indianerna.

Diskussionen om den spanska erövringens innebörd och verkan började redan bland erövrarna själva och de präster som i deras spår skyndade över till Nya världen för att omvända hedningar och förkunna människokärlekens evangelium för indianer och vita. Den idéhistoriska bakgrunden till denna 1500-talsdiskussion har utretts framför allt av mexikanaren *Silvio Zavala* och nordamerikanen *Lewis Hanke*. I första hand bör man nämna Zavalas avhandling »Las Instituciones Jurídicas en la Conquista de América» (De juridiska institutionerna, d. v. s. teorier och förordningar i erövringen av Amerika), Madrid 1935, samme författares »Ensayos sobre la Colonización Española en América» (Uppsatser om den spanska kolonisationen i Amerika), Buenos Aires 1944, och Hankes bok »La lucha por la justicia en la conquista de América» (Kampen för rättvisan i erövringen av Amerika), Buenos Aires 1949. Varken Zavala eller Hanke har emellertid i dessa arbeten visat nämnvärt intresse för historieskrivningen som sådan — även om Hanke i en annan skrift har gett en utomordentligt vederhäftig och sakrik presentation av Las Casas som historieskrivare. Materialet till min sammanfattning av 1500-talsdiskussionen om conquistans innebörd har jag därför bara delvis kunnat hämta hos Zavala och Hanke.

En av utgångspunkterna för diskussionen om conquistans innebörd var de olika senmedeltida teorierna om bellum justum, rättmätigt krig. Spanien var vid tiden för Amerikas upptäckt det enda västerländska kulturland, vars folk hade vana vid att leva samman, i krig och fred, med människor av annan religion och ras och finna en modus vivendi med de okristna. Därför hade bellum justum-teorierna i Spanien blivit mer diskuterade och kända och fått en större praktisk betydelse än i andra europeiska länder. Även obildade conquistadorer hade respekt för dessa teorier och försökte formellt efterleva deras bokstav om också inte deras andemening. Det intygas från mer än ett håll att några av de första erövrarna började sina aktioner med att låta uppläsa en kunglig skrivelse, avfattad på spanska språket, med uppmaning till indianerna att omvända sig och erkänna den spanske kungen som sin överhet. Då indianerna visade sig helt oförstående, ansåg conquistadoren att han med gott samvete kunde släppa lös sina blodhundar och hakebysseskyttar emot dem. Enligt en s. a. s. vulgärteori om justum bellum vid 1500-talets början var nämligen indianernas uraktlåtenhet att efterkomma en skrivelse av den art jag ovan nämnt tillräcklig krigsorsak. Indianernas hållning kunde tolkas som trots mot den påvliga bulla, vari Alexander VI till-

erkänt de spanska kungarna de nyupptäckta länderna i väster, och även som vasallens trots mot sin rättmätige länsherre, som feloni.

Det fanns emellertid även andra teorier, mindre vulgära, om bellum justum. Enligt en av dem kunde den kristne börja rättmätigt krig mot indianer och andra otrogna endast under tre förutsättningar: om dessa med våld hindrade evangeliets förkunnelse och sina landsmäns omvändelse, om de anföller de kristnas stater och om de undanhölle de kristna någon deras lagliga egendom. Denna uppfattning om det rättmätiga kriget hade biskopen broder *Bartholomé de Las Casas*, indianernas främste förespråkare i 1500-talets Spanien och en av tidevarvets mest betydande spanska författare. Från den ståndpunkten bedömde Las Casas conquistan som ett moraliskt ont; den hade helt och hållet genomförts med orättmätigt våld. »Eftersom — säger Las Casas — det aldrig fanns konungens tillstånd och rättmätig orsak att börja krig mot de oskyldiga indianerna, vilka levde trygga och fredliga i sina land och sina hus, så försäkra vi, att alla erövringar i Amerika från dess upptäckt och intill denna dag voro, äro och alltid skola vara ogiltiga, utan någon som helst rättsgrund, orättvisa, onda, tyranniska och förkastliga enligt alla lagar.»

Erövringen är i sig själv ond, eftersom den saknar rättsgrund. Dess följder är också onda, enligt Las Casas. Hela folk av goda, menlösa naturbarn har nära nog utrotats. Andra har förslavats och berövats sin egendom. Deras materiella villkor har försämrats på olidligt sätt. Dessa folk kunde lika väl som en gång i tiden de vildar, från vilka Europas nuvarande kulturfolk härstammar, ha förts till den kristna religionen, moralen och kulturen, om präster i stället för knektar fått förmedla deras kontakt med Spanien. Nu har de intet fått från Europa; i stället har de fråntagits allt som gav deras liv ett värde. I jämförelse med detta vägde fördelen av några indianers formella omvändelse till kristendomen mycket lätt för Las Casas. Han fäste sig inte vid dessa dop; han intresserade sig endast för den onda sinnesart som conquistadorerna visade i sina handlingar, vid den rättskränkning som indianerna led och vid det lidande, den nöd och folkminskning som blev följden av erövringen i de områden han bäst kände till, d. v. s. på Karibhavets kuster och öar.

Spanska författare som fått sina flesta intryck av conquistan i andra områden än de karibiska gav skildringar av erövringens innebörd och följder som mer eller mindre avvek från Las Casas'.

Den som kommer närmast hans uppfattning torde vara broder *Gerónimo de Mendieta*, som 1596 fullbordade sin *Historia Eclesiástica Indiana*, en mexikansk kyrkohistoria av imponerande omfång och lärdom. Mendieta framhäver skarpt de materiella lidanden som erövringen vållat indianerna; massdöd genom krig, tvångsarbete och europeiska sjukdomar, fattigdom och nöd har följt i spanjorernas spår. Dessutom har indianerna *moraliskt* försämrats genom de vitas onda föredöme. De har lärt dryckenskap, stöld, svärjande vid Djävulens namn och lagöverträdelse, och de har under spanjorernas inflytande börjat försumma barnens upptuktelse. Mendieta finner rentav, att indianernas utdöende genom sjukdomar visar en Guds särskilda omsorg om dem; genom döden befriar Herren dem från slavarbete och från faran att inför allt det onda de ser och utstår förlora sin gudstro. Trots allt detta lovprisar Mendieta erövringen, varmt, innerligt och utan ironi! Det var genom ett Guds under — säger Mendieta — som Fernán Cortés utvaldes och sändes av Gud såsom en annan Moses till att befria infödingarna ur Egypti trældom (d. v. s. från hedendomens välde). Undersamligt är det också att Cortés föddes samma år som Luther, och att just vid den tid då Vilddjuret Luther — fortsätter broder Gerónimo — började förvilla dem som redan trodde, kom Cortés att förkunna sanningens evangelium för dem som aldrig hört något därom.

Trots att conquistans följder, även de moraliska, för Mendieta är helt och hållet onda, är alltså indianernas dop och formella omvändelse så väsentliga ting för honom, att erövringen förefaller honom som ett Guds särskilda nådeverk med Mexicos infödingar — på samma sätt som de sjukdomar som sedan drabbade dem. Conquistans liksom sjukdomarna är ett befrielseverk; den frigör från falsk gudadyrkan, vars frukt är den andliga döden. Fattig, misshandlad, sjuk, med förstörd moral har indianen nu funnit vägen från Satans välde till Guds rike. Det är motreformationens våldsamma fanatism som talar i Mendiets kyrkohistoria, samma anda som den som bränner kättarens kropp för att frälsa hans själ.

Skolastiska föreställningar om *bellum justum* och motreformationens betonande av den rena läran som det högsta goda har präglat 1500-talets syn på erövringen av Amerika hos lärda kyrkmän som Las Casas och Mendieta. Men även renässansens ideal har påverkat debatten. De återfinns hos världsliga krönikörer. Som exempel nämner jag *Francisco López de Gómara*.

López de Gómara skrev omkring 1550 en *Historia General de las Indias* (Historia om eller Beskrivning av Amerika), där han framhävde allt gott som indianerna vunnit genom erövringen. Spanjorerna har gett dem en religion som befriar dem från månggifte, sodomi och rituell kannibalism. De har också befriats från sin fruktan för de hövdingar som förut utsög dem, använde dem som lastdjur och kunde ta deras barn till offer åt gudarna. »Nu — säger López de Gómara — äro de herrar över sin egendom med så stor frihet, att det är skadligt för dem. De betala så litet i skatt, att de kunna leva i lättja. De ha egen jordegendom, silkesmaskavel, boskap, socker, vete och annat. De ha lärt hantverk och sälja ofta och med förtjänst sina produkter och sin arbetskraft... Man har gett dem lastdjur för att de icke skola behöva bära bördor själva, ylle till kläder, kött att äta, vilket de fordom saknade. Man har lärt dem bruket av järnet och av lampan, varmed de ha förbättrat sina livsvillkor... Man har lärt dem latin och vetenskaper, vilket är mer värt än allt guld och silver som man tagit ifrån dem, ty först genom bokstäverna ha de blivit verkliga människor.»

Det är renässansens förvärldsligade kulturideal som López de Gómara proklamerar med de anförda orden. Han fördömler inte de första erövrarnas grymheter mot Antillernas indianer, men han menar, att dessa grymheter var ett Guds straff för vildarnas sodomi, skörlevnad, lättja och lögnaktighet. Och det väsentliga för honom är icke dessa beklagliga engångsföreteelser; det väsentliga är den humanare religion, de bättre redskap, de nya nyttoväxter och husdjur, de manuella och bokliga konster som indianerna nu lärt känna och som öppnar dem vägen till ett nytt, rikare liv.

López de Gómaras uppräknings av det nya som erövrarna förde till Amerika är i och för sig riktig, från lastdjuren till latinskolorna (de senare dock endast avsedda för den indianska aristokratiens barn). En annan fråga är vad nytta de infödda hade eller ansåg sig ha av nyheterna. Mestisen *Garcilaso de la Vega*, son till en spansk adelsman och en inkaprinsessa, ger i viss mån ett svar på den frågan i sina *Comentarios Reales de los Incas* (Konungaboken om Incas), skriven i början av 1600-talet.

Garcilaso de la Vega räknar också upp husdjur och nyttoväxter som kommit till Peru från Spanien, men han inleder sin lista med uppgiften att han gör den »för att man må se och besinna med hur mycket mindre av till synes outhärliga ting dessa folk redde sig och levde väl tillfreds utan dem». — Å andra sidan skildrar Garcilaso conquistadorernas förstörelse av den gamla peruanska

kulturens mästerverk, hur de ödelagt de vidunderliga vägar som indianerna dragit genom Perus öknar och berg och som inte hade sin like i Spanien.

Redan under de första hundra åren efter den spanska erövringens början på Amerikas fastland har de oförenliga uppfattningar utbildats, som sedan kommer igen i följande seklers historieskrivning. Conquistadorerna har varit en serie av orättmätiga krig, ett våldsvärk av illasinnade rövare och utsugare och har lett till förtryck, slaveri och utrotning. Den har ödelagt de framsteg indianerna själva gjort före erövringen. — Den har varit ett befrielseverk som förlossade indianerna från hedendom, från onda hövdingars välde, från nöd och från fruktan. Den har lett till materiella framsteg.

Den uppfattning av den spanska erövringen av Amerika som kom att slå igenom utanför Spanien var den mest negativa, det var Las Casas' uppfattning enligt vilken conquistadorerna hade varit män av ond vilja, deras verk ett rövartåg med åtföljande utsugning och förslavande av Amerikas urinvånare, så att erövringen kunde anses som något ont både i syfte, förlopp och verkningar.

Spanien var under 1500-talet Europas mäktigaste stat. Det behärskade lång tid Italien och Nederländerna. Dess arméer genomtågade segerrikt Frankrike och Tyskland. Det hotade alla Västerlandets fria stater, och Amerikas guld var dess starkaste vapen i kampen om herraväldet över Europa. Utnyttjandet av de nyupptäckta guldländerna i väster förbehöll spanjorerna sig själva. I princip var invandringen begränsad till spanska undersåtar av säker katolsk renlärighet. Handeln på kolonierna stod öppen endast för spanjorer, som hade att inhämta tillstånd hos Casa de Contratación, kolonialhandelsministeriet, i Sevilla. Alla varor till Nya världen måste passera denna stad för kontroll och tullbehandling. Främlingar fick inte ens lov att tillfälligt besöka spanska Amerika. Under dessa förhållanden växte upp vad spanjorerna själva kallat La Leyenda Negra, Svarta Legendan, d. v. s. en rad ogynnsamma föreställningar om Spaniens folk och dess insatser i historien, en legend som sedan gått igen och än i dag går igen i press, skönlitteratur, handböcker och i allmänhetens förutfattade meningar. Sitt ursprung hade visserligen denna svarta legend i förrenässansens Italien, men sin nuvarande utformning och spridning fick den först under 1500-talets protestantiska, antihabsburg-

ska, antispaniska propaganda. I denna infogades även en vrångbild av den spanska kolonisationen i Nya världen.

Las Casas' pamflett, *Brevísima Relación de la Destrucción de las Indias* (Kort berättelse om Amerikas ödeläggelse), utgiven i Sevilla 1552, översattes vid århundradets slut till holländska, tyska, franska, engelska, italienska och latin, försågs i Frankfurt med bloddrypande kopparstick och spriddes över Europa. Pamflettens otvivelaktigt överdrivna och oftast icke belagda skildringar av de spanska erövrarnas grymheter populariserades i bearbetningar och flygskrifter på olika språk och kom i den allmänna uppfattningen att gälla hela det spanska kolonisationsverket i Nya världen, även efter erövringstiden.

Den spanska kyrkans och den spanska kronans verksamhet — deras alltifrån mitten av 1500-talet i mycket *framgångsrika* verksamhet — för att skydda de infödda mot erövrarnas brutala utslagning, mot godtyckligt tvångsarbete och slaveri, nämndes *icke* i denna propaganda. Tvärtom: i den förklarades både de papistiska prästerna och Filip II, »Söders Djävul», och hans företrädare medskyldiga i conquistadorernas våldshandlingar. De skulle målmedvetet ha sökt utrota eller förslava indianerna.

Vilhelms av Oranien Apologie med anledning av Filip II:s aktförklaring 1580, ger en effektiv sammanfattning av de flesta av Svarta Legendens huvuddrag. Spanjorerna — sägs det — är grymare, härsklystnare och osedligare än andra folk; de är till största delen avkomlingar av marraner och judar. Deras önskan är att utrota folket i Nederländerna, »såsom de gjorde i Amerika, där de ömkligen ha dödat mer än 20 millioner människor under så fasansfulla grymheter, att allt barbari, alla grymheter och allt tyranni som någonsin har utövats, endast äro lekverk i jämförelse med det som vederfors de arma indianerna».

Ett sådant folk och dess papistiska andliga och världsliga ledning kunde man i det protestantiska Europa under 1600-talet tilltro allt ont och intet gott, och så stadfästes utanför Spanien en uppfattning om den spanska erövringen av Amerika och om de följande 300 årens spanska kolonialpolitik, som ytterst går tillbaka på Las Casas och som läggs till grund för talrika läroboksskildringar än i dag. Enskilda conquistadorers grymheter framställdes som resultat av en spansk papistisk statlig politik. Det slaveri som de första erövrarna införde bland indianerna och som redan på 1500-talet avskaffades, framställdes som ett kolonialtidens bestående sociala missförhållande.

Den spanska reaktionen mot svartmålningen av landets kolonialpolitik blev stark. Alltifrån 1600-talets början inskränktes de spanska krönikörernas yttrandefrihet. Uppfattningar sådana som Las Casas' fick inte längre komma till uttryck. Krönikörerna måste nu ge en gynnsam och positiv bild av conquistadorerna, deras gärningar och dessas resultat. Kritiken hänvisades till hemligstämplade ämbetskrivelser och till kungliga förordningar angående indianernas rätt.

Under 1700-talet börjar upplysningens idéer prägla bedömningen av den spanska erövringen av Amerika. Den förnämsta studien över den diskussion angående conquistan som fördes under 1700- och 1800-talen är den argentinske historikern *Rómulo D. Carbias* Historia de la Leyenda Negra Hispano-Americana (Den spansk-amerikanska Svarta Legendens historia), Buenos Aires 1943. Carbia spårar en ny mer kritisk uppfattning av Las Casas' historieskrivning redan i den Dictionnaire historique et politique, som upplysningspionjären *Pierre Bayle* utgav i Amsterdam 1696. I denna Dictionnaire förklaras, att indianerna icke hade lärt något ont av de vita. Deras sedefördärv var nämligen redan vid erövringen »så djuriskt och så stort, att man icke nog kan förfasa sig över det».

Vid mitten av 1700-talet bedömdes den spanska kolonialpolitiken relativt gynnsamt av några mycket lästa upplysta författare. Främst bland dem bör nämnas den skotske historikern *William Robertson*. Hans History of America, 1777, underkänner Las Casas som källa. Robertson menar, att grymhet, vidskepelse och allmänt låg kulturnivå präglade det indianska samhälle som erövrarna förstörde, t. o. m. i Mexico och Peru. Han nämner en rad grymheter, utförda av conquistadorerna under erövringen, men framhäver, att Spaniens regering och kyrka — tvärtemot vad många påstått — alltid hade tillvaratagit den infödda befolkningens rätt. Den spanska kolonialpolitiken har enligt Robertson inte bara utmärkt sig för humanitet; den har även i princip varit ekonomiskt förnuftig — också det ett påstående som bjärt kontrasterade mot den gängse uppfattningen.

Robertson, den anglosaxiske, måttfulle upplysningsmannen och kyrkomannen, kunde erkänna den spanska kyrkans civilisations- och beskyddarverk i Amerika. De mer fanatiska franska filosoferna gjorde det icke. I abbé *Raynals* Histoire philosophique et politique des Établissements et du Commerce des Européens dans les deux Indes nämnes visserligen den spanska regeringens goda

avsikter men ges å andra sidan en veritabel svartmålning av »fanatismens» olyckliga roll i den iberiska kolonisationen och av den spanska nationalkaraktären. I viss mån gäller detsamma *Mar-montels* historiska roman *Les Incas*, tillägnad Gustaf III och tydligen populär i vårt land.

Raynals och andra kyrkofientliga och spanskfientliga upplysningsmäns verk framkallade protester i Spanien och dess kolonier. Det var under denna polemik som en spansk historiker, jesuitpatern *Juan Nuix*, förde fram det typiska upplysningsargumentet mot den påstådda avfolkning av Amerika som conquistans skulle ha medfört: Indianerna — resonerar Nuix — hade genom erövrarna lärt känna nya husdjur, sädesslag och jordbruksredskap. Alltså *måste* deras näringstillförsel ha förbättrats. Alltså *måste* de ha ökat och inte minskats i antal efter erövringen.

I denna diskussion började också spanjorerna — Nuix och andra — föra fram som ett av sina huvudargument mot conquistans påstådda olyckliga följder, att andra europeiska kolonialfolk visat ännu större brutalitet än spanjorerna, men att de, till skillnad mot spanjorerna, inte frambragt någon *Las Casas* som modigt kritiserat de starkas våld mot de svaga. Därför hade icke heller kyrka och stat i t. ex. de engelska kolonierna någonsin beskyddat de infödda, såsom de nu sedan 200 år och mer skyddade dem i det spanska Amerika. Tack vare män som *Las Casas* hade världen fått veta mer om de enstaka spanska grymheterna än om engelsmäns och portugisers systematiska utrotande av sina koloniers indianer. — Det mer känslomässigt än logiskt starka argumentet går igen i diskussionen om conquistans än i dag.

Den gynnsammare uppfattningen av den spanska kolonialpolitiken bland de upplysta historieskrivarna utanför Spanien är inte endast ett resultat av en mer kritisk inställning till *Las Casas* och av nyvunnen kännedom om andra spanska källor till erövrings-tidens historia än *Las Casas*. Den beror också på en utpräglat ogynnsam uppfattning av indianerna som var vanlig under 1700-talet och lika väl företrädd i litteraturen som Rousseaus teori om den gode vilden. Dessutom har omvärderingen uppenbarligen samband med att de bourbonska spanska kungarna under 1700-talets senare hälft radikalt bröt med äldre tiders monopolhandel i kolonierna, frigav handeln på Amerika för alla spanska undersåtar, uppmuntrade invandring i stagnerande områden, upplöste jesuitorden, och moderniserade förvaltningen efter franskt mönster med flera, mindre och bättre övervakade intendencias i stället för de

gamla, alltför stora och svåröverskådliga vicekungadömena. Det ekonomiska resultatet av de bourbonska reformerna var — att döma av samtida officiell statistik — överväldigande. Produktion, handelsomsättning och folkmängd ökades mycket snabbt enligt statistiken.

Det är tydligt att upplysta historiker som Robertson, och i viss mån t. o. m. Raynal, delvis har sett äldre tiders spanska kolonialpolitik i ljuset av de samtida reformer som de livligt prisade och av vilka de väntade de bästa resultat för Spanien och Amerika. Spanien var vid slutet av 1700-talet inte längre ett hot för Europa. Det var ett framåtsträvande och upplyst rike, som ingav sympati i stället för fruktan. Detta återspeglas även i den upplysta historieskrivningen om Amerikas erövring.

Det spanska Amerikas egna stora historieskrivare vid 1700-talets slut, fader *Clavijero* och fader *Cavo* från Mexico, fader *Velasco* från Ecuador och fader *Molina* från Chile, var jesuiter fördrivna från sina hemländer vid jesuitordens upplösning i det spanska riket 1767. De hade inget skäl att älska den stat som drivit dem i landsflykt. Dock tog de parti mot Spaniens litterära motståndare — som väl att märka även var kyrkans motståndare. Ett par av dem framhäver sitt områdes speciella conquistador: Cavo prisar Cortés och Molina prisar Chiles erövrare Pedro de Valdivia, liksom deras samtida i Paraguay upphöjer sitt lands conquistador, Irala. Därmed försvarar var och en den spanske erövrare som grundat hans eget fosterland. Dessa författare av 1700-talets sista generation känner sig nämligen inte som spanjorer, de känner sig som mexikanare, chilinare, ecuadorianer och paraguayaner. Och därför upphöjer var och en av dem allt i det egna landet: dess skönhet, dess naturrikedomar, dess conquistador, dess nuvarande folk och dess forna indianer.

Dessa sena spansk-amerikanska 1700-talshistoriker drar inte som Las Casas en skarp gräns mellan goda indianer och onda vita män; inte heller som López de Gómara en skarp gräns mellan kristna kulturmänniskor och hedniska barbarer. De låter de egna conquistadorerna och de egna indianerna smälta samman i en nationell symfoni. Ecuadors indianer var tapprare och manligare än Perus, försäkrar fader Velasco. Chiles araukaner var mer hårdföra än inkafolket och alls inte så ociviliserade som man ofta föreställer sig, uppger fader Molina. Clavijero hävdar, att Mexicos gamla azteker och före dem dess tolteker — trots barbariska människo-

offer — hade nått fulländning i många hantverk. Han drar t. o. m. en lans för det primitiva indianska måleriet, som Robertson och Raynal utdömde från franskklassicismens borerade ståndpunkt. I det fallet är han en föregångare till förromantikens bredare konstuppfattning.

Trots sitt framhävande av det egna landets conquistador betonar alla de stora spanskamerikanska historikerna av kolonialtidens sista generation erövrarnas grymhet mot de infödda mer än någon tidigare spanskspråkig författare efter 1500-talet. Clavijero säger uttryckligen, att erövringen för framtiden försämrade indianernas levnadsvillkor, att forna tiders fria, stolta indianer tryckts ner till en föraktad underklass, trögare, latare och mindre företag samma och modiga än sina förfäder. Alla dessa historieskrivare glorifierar indianernas mod i försvaret av sitt land. Las Casas hade skildrat de infödda som »menlösa får» och erövrarna som »de grymmaste vargar och tigrar och lejon, hungriga sedan många dagar». Clavijero och Molina målar i stället hänfört indianernas trots mot de vita, deras manliga egenskaper vid det första mötet med spanjorerna. De skriver om erövringen med sitt hjärta på den indianska sidan. De upphöjer visserligen det egna landets conquistador — jämförd med andra conquistadorer, som de kallar grymma och omänskliga — men det är indianernas forna kultur och deras heroiska kamp mot inkräktarna som i dessa författares verk blir till de stora nationella värdena i Mexicos och Chiles historia.

Fader Molina använder ordet *chilenos* i betydelsen araukaner. Clavijero använder ordet *mexicanos* i betydelsen azteker, men i åtminstone ett fall också i betydelsen innevånare i det samtida Mexico oberoende av ras. Redan i dessa verk från 1700-talets slut skymtar första gången identifikationen av den indianska forntiden och det moderna Spansk-Amerika. Historien, även erövringens historia, börjar att betraktas från indianens synpunkt. I det ligger fröet till en fullständig revolution av historieuppfattningen i spanska Amerika.

»Frihetshärens välsignelsebringande hand har krossat de bojor, i vilka Pizarro slagit sönerna till Manco Capac, grundläggaren av Solstaten, och har återskänkt hela Peru dess ursprungliga heliga rättigheter.» Med de orden hälsade *Simón Bolívar*, norra Sydamerikas frihetshjälte, den konstituerande nationalförsamling som möttes i Lima 1825 efter spanjorernas sista, avgörande nederlag

i frihetskriget. — Den republik som konstituerades i Peru 1825 skulle alltså gälla för det återupprättade inkaiska solriket!

Tolv år tidigare hade en mexikansk församling av spanskfientliga självständighetsmän förklarat: »Anáhuacs kongress har på grund av Europas nuvarande omständigheter återtagit utövan det av sin usurperade suveränitet.» — Anáhuac är det aztekiska namnet på Centralmexico. Och den suveränitet som den nyupprättade mexikanska staten »återtog», är det aztekiska kejsardömet, den suveränitet som spanjorerna hade fråntagit indianerna 1521!

I Argentina förklarade frihetshjälten San Martíns vän och propagandachef *Bernardo Monteagudo* i ett patriotiskt tal 1812: »Medan den gamla världen under slaveriets färd begrät sin förnedring, njöt Amerika i fred sina rättigheter, eftersom dess filantropiska lagstiftare (d. v. s. inkahärsarkarna) ... icke hade glömt, ... att suveräniteten endast vilar hos folket, och myndigheten i lagarna, vilkas förnämsta tjänare är fursten.» Erövringen hade medfört blodbad och ödeläggelse och avfolkning och 300 års suckan hos mänskligheten i denna del av världen, fortsatte Monteagudo. Men — slutade han — »Amerika överväger nu vad det bör vara i en tidsålder då naturen redan söker återvinna sina rättigheter». — Alltså: även i Argentina anknytningen till det indianska förflutna!

Frihetskrigets indianism har satt sina bestående spår i inkasolen i Argentinas och Uruguays flaggor och i den högtidliga invokationen till inkakejsarna i Argentinas nationalsång. Vid den kongress i Tucumán, som 1817 proklamerade Argentinas självständighet, föreslog en av medlemmarna under livliga applåder, att man skulle upphöja inkadynastien på den nya statens tron! — Med detta förslag har man gått från det patetiska till det parodiska i forntidskulten.

Även om förslaget om en argentinsk inkakejsare framställdes på allvar, gjorde emellertid ingen på allvar något försök att genomföra det. Bakom all officiell retorik stod det nämligen fullt klart för de ledande männen i frihetsrörelsen att de själva — los americanos som nu återställde rättigheter usurperade av 1500-talets spanska erövrare — *icke* hade samma intressen som indianerna, de samtida indianerna.

Bolívar uttrycker klart motsättningen mellan de kreoler av övervägande spansk börd som störtade det spanska väldet i Amerika för att själva ta makten å ena sidan och indianerna å andra. Han säger i ett tal 1819 inför Colombias konstituerande nationalförsam-

ling: »Vi äro icke européer, vi äro icke indianer utan ett mellanting mellan de infödda och spanjorerna. Amerikanare enligt födelseorten och européer genom våra rättigheter äro vi i konflikt med infödingarna, vilka vi bestrida deras äganderätt, och med inkräkterna (d. v. s. spanjorerna), som bestrida vårt välde i det land som såg oss födas.»

Liknande uttalanden på andra håll under frihetskriget visar, att man inte skall underskatta de ledande frihetsmännens verklighetsinne. Dessa män kände sig ingalunda som indianer, och de var inte sinnade att avstå något av kreolernas makt och egendom till de samtida indianer, vilkas förfäders olyckor genom erövringen de så ömt beklagade på vers och prosa, i tal och pamfletter. Tvärtom förgyllde de indianernas forntid endast för att själva göra sig till dess arvtagare och vinna en annan heroisk bakgrund för sina nya stater än den spanska. De usurperade Manco Capac och Moctezuma, därför att det inte passade dem att vara ättlingar av Cid Campeador och av conquistadorerna.

Det låg nämligen i deras intresse att framställa allt spanskt som något förhatligt. Bolívar förklarade uttryckligen, att Las Casas var den bästa och sannfärdigaste källan till conquistans historia. Las Casas' verk utgavs i ny edition i London av Mexicos mest antispanske skriftställare under frihetskriget broder *Servando Teresa de Mier*. Religionen — sade frihetsmännen — hade endast varit en förevändning i den spanska kolonisationen. Det egentliga syftet i all spansk kolonialpolitik hade varit att för all framtid förvandla Nya världen till en guldgruva för Spaniens lata och vinningslystna folk. Målmedvetet hade dess regenter under 300 år sökt minska Amerikas både vita och färgade befolkning, hindra dess upplysning och skada dess välstånd, allt för att kvarhålla denna befolkning i slaveri och försvåra en resning. Kolonialtiden hade — enligt frihetsrörelsens utsago — varit 300 år av folkminskning, utplundring, ekonomisk stagnation eller tillbakagång, okunighet och vidskepelse bland Amerikas invånare oberoende av ras och hudfärg. Detta hade varit den spanska erövringens syfte och detta dess följder.

Frihetsrörelsen i spanska Amerika segrade, och med den dess historiesyn. Redan vid mitten av 1800-talet höjdes emellertid protester mot den ensidiga svartmålningen av kolonialtiden. Den konservative politikern och historikern *Lucas Alamán* i Mexico framhävde två nya synpunkter på kolonialtiden — förutom det hävd-

vunna försvaret för conquistadorernas och missionärernas kulturarbete i Nya världen och framhävandet av den spanska kyrkans och kronans skyddslagstiftning för indianerna. — För det första: vilka svagheter man än kunde tillvita 1600-talets kolonialpolitik — säger Alamán — hade dessa avlägsnats genom de bourbonska reformerna under 1700-talet; det var ett framåtgående och utvecklingsdugligt rike som frihetskriget hade förstört och splittrat. För det andra: Spanien hade genom erövringen skapat en enhet av hundratals förut skilda indianska stammar, skänkt dem gemensamt språk, gemensam religion, ledning och krigsmakt. Vad det hade betytt, såg man nu — förklarade Alamán omedelbart efter det amerikansk-mexikanska kriget 1846—48, som slutade med att det isolerade Mexico fick avträda ungefär hälften av sitt område till folk av annan kultur, religion och ras.

Conquistan är än i dag ett av de mest diskuterade ämnena i spanska Amerika. *Diego Riveras* murmålningar i Cortés' gamla palats i Cuernavaca och i presidentpalatset och undervisningsministeriet i Mexico City är inlägg — mycket hätska antispanska inlägg — i diskussionen. Conquistan används som argument i kampen mellan klerikala och kulturradikala, mellan samhällsbevarande och marxister. I stort sett diskuteras den lidelsefullt, ofta med hätskhet.

I staden och provinsen Buenos Aires — Argentinas ekonomiska och politiska centrum — är Europa nära och den indianska forntiden mycket långt borta. Befolkningen är, åtminstone officiellt, rent vit och mestadels européer i första till tredje generationen. De längesedan försvunna indianerna var fåtaliga och lågtstående och har inte efterlämnat några minnesmärken. I detta område är conquistan nästan försvunnen ur det historiska synfältet, trots några statyer och gatunamn som erinrar om Pedro de Mendoza och Juan de Garay. Naturligt nog dominerar numer den uppfattningen att conquistan var en spansk kulturgärning bland ödemarkernas vildar. Man identifierar sig helt med spanjorerna och inte med de forna indianerna.

I mestisländerna Peru och Mexico med deras stora indianska förflutna står striden het mellan hispanistas och indigenistas. Personligen har jag dels studerat, dels intervjuat några av ledarna i de tre skolorna: hispanistan *José Vasconcelos*, den moderate, borgerlige indigenistan *Manuel Gamio*, bägge i Mexico, och den rabiate, marxistiske indigenistan *Luis Eduardo Valcárcel* i Peru.

Vasconcelos hävdar, att den fornindianska kulturen stod mycket

lågt jämförd med 1500-talets europeiska kultur; att det aztekiska samhället helt präglades av människooffer och ohämmat godtycke; att conquistans gav indianen personlig frihet, rättsskydd, nyttoväxter, husdjur och redskap. Den svetsade indianerna samman i en stor riksenhet, gjorde slut på allas krig mot alla och gav skydd mot de brutala nordeuropeiska kolonialmakterna. Alla motsatta meningar avvisar Vasconcelos som anglosaxisk och protestantisk propaganda. Liksom moderna katolska författare i Argentina ogillar han de bourbonska reformerna. Dessa var — säger han — början till den gammalspanska andans upplösning och därmed till det spanska, katolska imperiets upplösning. Frihetskriget berodde framför allt på anglosaxisk propaganda bland kreolerna och blev helt till fördel för anglosaxarna, Spaniens, kyrkans och de färgade folkens arvfäder.

Gamio menar också, att de indianer var, relativt sett, lyckliga som kom under spanskt välde i stället för engelskt. Nordamerikas infödingar är nu mestadels utrotade och de få kvarlevande offer för anglosaxiska rasfördomar; indianerna i spanska Amerika däremot är talrika och juridiskt jämställda med de vita — ett resultat av spansk humanitet och frihet från rasfördomar. Men — menar *Gamio* — inte heller dessa indianer har skäl att rosa erövringen. Deras materiella kultur var trots bristen på vete, oliver, boskap, järnredskap m. m. inte alls så ömklig som Vasconcelos gör gällande. Den var väl anpassad till deras behov. Genom conquistans förlorade de mycket. Deras hårda arbete under senare århundraden har hindrat dem från att gå på jakt, och därmed har de upphört att äta kött och får sålunda för litet proteiner. De har utbytt sina forna alkoholsvaga rusdrycker mot alltför starka. De har fått ur hygienisk synpunkt sämre, ohälsosammare bostäder. Beröringen med de vita har också berövat dem deras konst, litteratur och ärvda livsstil. Det är sant att de genom erövrarna lärde känna många ting som förut var dem obekanta. Men har de haft råd och lägenhet att skaffa sig detta nya? Än i dag lever de mest av majs, tomater, chile, kaktusblad och andra förspanska näringsmedel och har ytterst liten tillgång till modern komfort. Det goda som den spanska erövringen hittills gett dem är framför allt — enligt *Gamio* — *möjligheten* att få del i Västerlandets rikare andliga och materiella liv. Den nuvarande och närmast följande generationens uppgift är att göra möjligheten till verklighet.

Vasconcelos och *Gamio* är båda från Mexico, vars bloddrypande aztekkultur knappast med fördel kan sättas upp som en vit motpol

till det spanska väldet, hur svart man än vill måla detta. Inkariket lämpar sig bättre för en sådan antites, och inkaromantikern *Val-cárcel* bygger också upp hela sin framställning av conquistan antitetiskt. Före erövringen: kollektiv äganderätt — samhällsanda — offentlig och privat hederlighet — mångsidig produktion av livsmedel — allmänt välstånd — ingen nöd och intet tiggeri i Peru. Efter erövringen: privatkapitalistisk produktion till förmån för några få — ensidig gruvdrift och odling av några stapelartiklar som bomull och sockerrör i stället för allsidig livsmedelsproduktion — allmän ohederlighet och korruption — fattigdom och stor folkminskning i Peru. Vägen tillbaka till det förlorade inkaiska lyckoriket går över kommunismen. Peru bör — som Ryssland och Sovjetkina — avvisa Västerlandets konst, religion, rättsuppfattning och värderingar av människan, arbetet och lyckan, och endast anamma marxismen och den moderna tekniken. Inka-väldet, Solstaten var tesen; det spanska väldet antitesen; framtidens inkaisk-kommunistisk-teknokratiska rike blir syntesen. Som man ser: ett rent marxistiskt schema.

Så tecknas i dag den spanska erövringen av Amerika av tre bland världsdelen mest lästa och kända författare på det filosofiska, sociala och historiska området. Ståndpunkterna förefaller mer skilda än någonsin.